

Sopimuksen syntyminen ja vahingonkorvausvastuu sopimusneuvotteluissa

Sopimusten solmiminen on useimmille jokapäiväistä toimintaa. Esimerkiksi tavaroiden ostaminen kaupasta, elokuvissa ja parturissa käyminen sekä julkisilla liikennevälineillä kulkeminen edellyttävät sopimista. Sopimiseen perustuvat myös asunnon ostaminen ja vuokraaminen, vakuutukset ja rahan lainaaminen. Kaikilla onkin jonkinlainen käsitys siitä, mitä sopimus ja sopiminen tarkoittavat. Myös sopimusneuvottelut ovat suhteellisen arkinen ilmiö. Uskoakseni myös sopimusneuvotteluiden luonteesta usealla on arkielämään perustuva kokemus.

Vaihdantaan perustuva talousjärjestelmämme ei toimisi ilman sopimuksia. Sopimukset mahdollistavat luotonannon ja tulevaisuuteen liittyvän riskin jakamisen. Sopimus on välttämätön instrumentti yritysten liiketoiminnalle. Vaihdantatalous ja siihen osallistuvien henkilöiden toiminta edellyttävät siis sopimusten solmimista. Sopimuksen syntymiseen sekä sopimusvastuun ja sopimuksesta riippumattoman vastuun luonteeseen liittyvä tutkimus kohdistuu näin ollen yhteiskuntamme keskeisiin oikeusinstituutioihin.

Sopimuksia voidaan solmia usealla eri tavalla. Etenkin laajoissa liikesopimuksissa sopimuksen solmimista edeltävät usein mittavat sopimusneuvottelut. Sopimusneuvottelujen osapuolet käyvät lähtökohtaisesti sitomatonta keskustelua ja vaihtavat tietoa mahdollisesti solmittavan sopimuksen sisällöstä ja siihen sitoutumisesta. Sopimusneuvotteluiden päätteeksi voidaan solmia sopimus esimerkiksi allekirjoittamalla sopimusasiakirja. Sopimusneuvottelut eivät kuitenkaan läheskään aina pääty sopimuksen solmimiseen. Pitkällekin edenneet neuvottelut voivat katketa ennen kuin neuvotteluosapuolten välille on syntynyt neuvotteluiden kohteena olevaa pääsopimusta.

Tutkimuksessani olen selvittänyt sitä, milloin katkenneisiin sopimusneuvotteluihin voi liittyä vahingonkorvausvastuu. Katkenneista sopimusneuvotteluista voidaan tietysti puhua vain, jos osapuolten välille ei ole syntynyt neuvottelujen kohteena olevaa pääsopimusta tai pääsopimuksen solmimiseen velvoittavaa esisopimusta. Sopimusneuvotteluihin liittyvät riidat koskevat käytännössä usein tilanteita, joissa neuvottelut ovat edenneet pitkälle ja joissa kiista koskee sekä sopimuksen syntymistä että sopimuksesta riippumatonta vastuuta. Tällaisten neuvotteluiden oikeusvaikutusten selvittäminen edellyttää vastausta myös siihen, milloin sopimusneuvotteluissa syntyy sopimus.

* Kalle Mäenpää, OTT. Lectio praecursoria Helsingin yliopistossa 10.12.2022 pidetyssä väitöstilaisuudessa, jossa kirjoittaja puolusti väitöskirjaansa Sopimuksen syntyminen ja vahingonkorvausvastuu sopimusneuvotteluissa.

Sopimusneuvotteluiden oikeusvaikutusten tutkimus on samaan aikaan sekä käytännönläheistä että teoreettista. Sopimuksesta neuvottelemineen on itsessään konkreettista inhimillistä toimintaa. Sopimusneuvotteluiden päämääränä on myös jonkin konkreettisen hankkeen toteuttaminen eikä niinkään sopimus oikeudellisessa mielessä. Sopimus on vain väline hankkeen toteuttamiseen. Puhun tässä yleisesti hankkeesta, koska tutkimusta ei ole rajattu tietyn tyyppistä sopimusta koskeviin neuvotteluihin. Hanke voi siis tarkoittaa esimerkiksi rakennusurakkaa, tietokoneohjelmiston kehittämistä, liikehuoneiston vuokraamista, yrityskauppaa tai vaikkapa risteilyaluksen valmistamista. Tutkimustulokset soveltuvat yhtä hyvin – tai yhtä huonosti – kaikentyyppisiin sopimuksiin.

Teoreettisen pohjavireen sopimusneuvotteluiden oikeusvaikutusten tutkimiseen tuo se, että sopimusneuvotteluista ei ole säädetty laissa. Ainoa lain tuntema sopimuksen syntyminen koskee tarjouksella ja vastauksella syntyvää sopimusta. Vahingonkorvauslaissa puolestaan säädetään vain siitä, että vahingonaiheuttajan tulee korvata tuottamuksella tai tahallaan aiheuttamansa vahinko. Sopimusneuvotteluiden oikeusvaikutusten selvittämiseksi pitääkin tukeutua laajasti kirjoitetun lain ulkopuolisiin oikeuslähteisiin. Sopimusneuvotteluiden oikeusvaikutusten ymmärtäminen edellyttää esimerkiksi sen selvittämistä, mitä sopimus, sopimusvastuu, tuottamus ja vahinko tarkoittavat. Käsillä oleva tutkimus tuottaa näin ollen ikään kuin ohimennen tietoa myös näiden oikeudenalan keskeisten käsitteiden ja instituutioiden luonteesta.

Sopimusneuvottelujen käydään sen selvittämiseksi, kenen kanssa tietty hanke on järkevintä toteuttaa, millaisilla ehdoilla osapuolet voivat sitoutua hankkeeseen ja millaisella sopimuksella hanketta on tarpeellista säännellä. Sopimusneuvottelujen aikana osapuolille voi syntyä mittaviakin kuluja ja tappioita. Sopimusneuvottelujen käymisestä aiheutuneiden suoranaisten kulujen ja sopimushankkeen suunnittelukulujen lisäksi voi esimerkiksi olla tarpeellista, että toinen osapuolista alkaa täyttää tai molemmat heistä alkavat täyttää sopimusta, vaikka sen ehdoista ei olisi vielä päästy yksimielisyyteen. Sopimusneuvottelujen edessä osapuolille tai toiselle heistä voi kuitenkin selvitä, että sopimuksen solmimiselle ei ole edellytyksiä. Tämähän on myös sopimusneuvotteluiden tarkoitus. Sopimusneuvotteluihin liittyy tämän vuoksi aina riski siitä, että neuvottelut katkeavat tuloksettomina. Neuvotteluosapuolet kantavat yleensä itse riskin siitä, että neuvotteluista aiheutuneet kulut ja tappiot jäävät omaksi vahingoksi. Sopimusneuvottelujen oikeusvaikutuksia onkin tavallisesti kuvattu siten, että sopimusneuvottelut eivät sido.

Sopimusneuvotteluiden sitomattomuudesta olisi virheellistä tehdä se johtopäätös, että sopimusneuvotteluissa ei olisi lainkaan voimassa oikeudellisesti sitovia velvoitteita. Sopimusneuvotteluissa tuottamuksellinen tai tahallinen vahingon aiheuttaminen voi synnyttää vahingonkorvausvastuun. Sopimusneuvotteluita tulee käydä vilpittömästi sopimuksentekotarkoituksessa eikä toista osapuolta saa johtaa harhaan omasta sopimuksentekoaikomuksesta tai sopimuksen

sisällöstä. Kiellettyä on myös vastapuolen painostaminen sopimiseen. Näiden velvoitteiden rikkominen voi synnyttää vahingonkorvausvastuun. Sopimusneuvotteluihin on vakiintuneesti liitetty oma vahingonkorvausvastuun muotonsa, jota kutsutaan yleensä nimellä sopimuksentekotuottamus tai -rikkomus taikka *culpa in contrahendo*. Sopimuksentekotuottamus on nimensä mukaisesti tuottamusvastuuta, joka perustuu sopimusneuvotteluiden aikaisten huolellisuusnormien rikkomiseen.

Miksi sopimusneuvotteluihin sovelletaan omaa vastuumuotoaan? Vastaus liittyy tutkimuksen keskeiseen teemaan eli sopimusvastuun ja sopimuksen ulkoisen vastuun eli deliktivastuun erotteluun. Velvoiteoikeudelliset vastuunormit jaetaan voimassa olevassa oikeudessa sopimus- ja deliktinormeihin. Säädännäisessä oikeudessa vastuumuotoerottelu voidaan perustaa vahingonkorvauslain 1 luvun 1 §:ään, jonka mukaan vahingon korvaamiseen on sovellettava vahingonkorvauslain säännöksiä paitsi, jos vastuu perustuu sopimukseen tai muuhun lakiin.

Sopimus- ja deliktivastuunormit poikkeavat toisistaan esimerkiksi tuottamusta koskevan näyttäytymisen, vastuun henkilöllisen ulottuvuuden, vahingonkorvauksen laajuuden ja vahingonkärsijän käytettävissä olevien muiden oikeussuojakeinojen kannalta. Sopimusoikeudelliset normit ovat osapuolten itse voimaan saattamia normeja. Sopimusoikeudellisen seuraamusnormiston ydinalueella korvattavaksi tulevat vapaaehtoisesti asetettuihin yksityisnormeihin perustuvat sopimuskumppanille aiheutuneet varallisuusvahingot. Delikti-perusteiset vahingonkorvausnormit muistuttavat puolestaan rikosoikeudellisia sanktionormeja. Ne ovat ennalta asetettuja normeja, joiden perusteella tulevat korvattavaksi entuudestaan tuntemattomalle taholle aiheutetut henkilö- ja esinevahingot.

Osaa käytännössä esiintyvistä vastuutilanteista ei voida suoraan ratkaista sopimus- tai deliktivastuunormien osoittamien pääsääntöjen mukaan. Myös sopimusneuvotteluihin liittyvät vastuutilanteet sijoittuvat näiden kahden vastuumuodon perinteisten ydinalueiden ulkopuolelle. Vastuumuotoerottelu kuitenkin edellyttää yleensä sitä, että tietty velvoite ensin sijoitetaan sopimus- tai deliktivastuun piiriin ja tämän jälkeen arvioidaan velvoitteen oikeusvaikutuksia valittuun vastuunormistoon peilaten. Tämän vuoksi myös sopimusneuvotteluiden aikaisen vahingonkorvausvastuun luonteen kannalta olennaista on se, pidetäänkö sitä sopimus- vai deliktivastuuna.

On syytä huomata, että sopimusneuvotteluiden aikaiset vastuutilanteet poikkeavat luonteeltaan toisistaan. Eri vastuuasetelmissa on eriasteisesti sopimus- ja deliktivastuun piirteitä. Sopimusneuvottelut voidaan aloittaa kokonaan ilman sopimuksentekotarkoitusta. Esimerkiksi rakennusurakkakilpailu voidaan järjestää pelkästään hankkeen hintatason selvittämiseksi. Tällainen menettely täyttää yleensä rikoslaisissa rangaistavaksi säädetyn petosrikoksen tunnusmerkistön. Kysymys on siis selvästi deliktivastuun piiriin kuuluvasta tilanteesta. Neuvottelut voivat kuitenkin katketa tilanteesta, jossa neuvottelut katkaissut osapuoli

on kehottanut tai vaatinut vastapuolta valmistelemaan sopimusta. Sopimuksen valmistelukulujen korvattavuutta näissä tilanteissa voidaan joskus perustella jopa valmistelukulujen korvaamisesta syntyneellä hiljaisella eli konkludenttisella sopimuksella. Sopimusneuvotteluissa voidaan myös solmia erilaisia neuvottelumenettelyä ja pääsopimuksen solmimista koskevia sopimuksia. Esimerkiksi tarjouskilpailun järjestäjä voi rajata oikeuttaan valita sopimuskomppaninsa. Myös pääsopimuksen täyttäminen voi alkaa ennen kuin sitä on varsinaisesti solmittu. Tällaisissa vastuuausetelmissä on selvästi sopimusvastuun piirteitä.

Sopimusneuvotteluihin liittyvät vastuuausetelmat sijoittuvat joka tapauksessa vastuunottojen perinteisten ydinalueiden ulkopuolelle. Sopimusneuvotteluissa osapuolten välillä on sopimuksenkaltaista yhteistoimintaa, jonka päämääränä on liikesuhteen luominen. Sopimusneuvotteluihin kuitenkin jo määritelmällisesti liittyy se, että kyse on pääsopimuksen solmimista edeltävistä ja sopimusta valmistelevista toimista eli sopimuksenulkoisesta oikeussuhteesta. Tällaiseen oikeussuhteeseen tulisi periaatteessa soveltaa vahingonkorvauslakia.

Deliktinormien soveltamiseen vaihdantaan liittyvissä vastuuausetelmissä on perinteisesti suhtauduttu pidättyvästi. Säädännäisessä oikeudessa tämä näkyy siinä, että vahingonkorvauslain 5 luvun 1 §:n mukaan henkilö- ja esinevahinkoon liittymätön varallisuusvahinko eli niin kutsuttu puhdas varallisuusvahinko tulee korvattavaksi vain erityistilanteissa. Sopimusneuvotteluissa aiheutetun vahingon korvaaminen vahingonkorvauslain perusteella edellyttäisi tämän vuoksi yleensä sitä, että vahingon korvaamiselle olisi erittäin painavia syitä. Vahingonkorvauslakia ei oikeuskäytännössä ilmeisesti tämän vuoksi ole sovellettu sopimusneuvotteluissa aiheutettuun vahinkoon.

Vastuunottoeroittelussa keskeinen kysymys on luonnollisesti se, miten sopimusvastuun soveltamisala määräytyy. Sopimusvastuunormeja on oikeuskäytännössä yhä useammin sovellettu erilaisiin sopimus- ja deliktivastuunormien kannalta epäselviin tilanteisiin, joissa osapuolet eivät ole solmineet nimenomaisesti sopimusta. Etenkin puhtaiden varallisuusvahinkojen korvattavuutta sopimusnulkkoisissa oikeussuhteissa on usein tarpeettomastikin perusteltu sopimusvastuunormeilla. Sopimusvastuun alan laajentaminen on johtanut siihen, että deliktivastuunormien kehittäminen oikeustieteessä ja -käytännössä on jäänyt vähemmälle huomiolle. Tutkimuksessa suhtaudutaan kriittisesti sopimusvastuunormien tarpeettomaan analogiseen soveltamiseen tilanteissa, joissa osapuolten oikeussuhde ei perustu nimenomaiseen sopimiseen. Tutkimuksessa väitetään, että puhtaiden varallisuusvahinkojen korvattavuutta tulisikin useammin perustella vahingonkorvauslailla. Tämä on vahingonkorvauslain sanamuodon osoittama selkeä pääsääntö.

Sopimusten syntyä on perinteisesti kuvattu kahden tahdonilmaisun eli esimerkiksi tarjouksen ja vastauksen yhtymisenä. Tahdonilmaisuuilla eli tarjouksella ja vastauksella syntyvä sopimus on myös ainoa laissa säännelty sopimuksen syntyntapa. Sopimuksia kuitenkin solmitaan yhä useammin tilanteissa, joihin

tahdonilmaisujen antamiseen perustuva syntytapa sopii huonosti. Esimerkiksi automaattien kanssa tehtävät sopimukset, julkisilla liikennevälineillä matkustaminen tai yksityiseen pysäköinninvalvontaan liittyvät sopimukset on vaikea ymmärtää tahdonilmaisujen antamiseksi. Myös sopimusneuvotteluihin tahdonilmaisujen vaihtamiseen perustuva sopimuksen syntymalli soveltuu usein huonosti. Oikeuskäytännössä onkin melko vakiintuneesti katsottu, että sopimusten syntymistä ei ole kaikissa tilanteissa välttämätöntä selittää nimenomaisten tai muidenkaan tahdonilmaisujen vaihtamiseksi. Sopimusneuvotteluissa sopimus syntyy, kun osapuolten voidaan todeta saavuttaneen riittävän yksimielisyyden sopimuksen sisällöstä ja siihen sitoutumisesta. Tällainen yksimielisyys voi syntyä yksinkertaisimmillaan sopimusasiakirjan allekirjoittamisella. Sopimukseen sitoutumista koskeva riittävä yksimielisyys voidaan kuitenkin pitkälle edenneissä sopimusneuvotteluissa todeta esimerkiksi sopimuksen täyttämisestä ennen kuin sopimusta on muodollisesti solmittu.

Tahdonilmaisuihin perustuva sopimuksen syntytapa on myös alkujaan synnyttänyt *culpa in contrahendon*. 1800-luvun saksalaisessa oikeudessa sopimusten syntyminen edellytti tahdonilmaisuiden yhtymistä. Tahdonilmaisujen sitovuus perustettiin sitoutumistahtoon, jolloin tahtoa vastaamaton ilmaus ei sitonut antajaansa. Tämä puolestaan tuotti ongelmia käytännön sopimustoiminnassa, koska tahdonilmaisun – kuten tarjouksen – vastaanottanut henkilö ei voinut varmuudella luottaa sen sitovuuteen, jos tahdonilmaisuu ei vastannut antajansa tahtoa esimerkiksi kirjoitusvirheen vuoksi. Tarjouksen sitovuuteen luottanut henkilö ei kuitenkaan voinut saada korvausta vahingosta deliktivastuunormien perusteella, koska kyse oli puhtaasta varallisuusvahingosta. *Culpa in contrahendo* suojaasi tahdonilmaisun sitovuuteen luottaneen osapuolen luottamusta negatiivisen sopimusedun eli luottamuksen varassa toimimisesta aiheutuneen vahingon kattavalla korvauksella. Oikeustoimilaisissa luottamuksen suojaamista negatiivisen sopimusedun kattavalla korvauksella ei pidetty riittävänä, minkä vuoksi täysi sopimusvaikutus liitettiin jo yksipuolisiin tahdonilmaisuihin. *Culpa in contrahendolle* ei siten jää itsenäistä soveltamisalaa oikeustoimilain sääntelemisissä sopimuksentekoasetelmissa.

Oikeustoimilaki ei kuitenkaan yleensä sovellu sopimuksen syntymiseen sopimusneuvotteluissa. Sopimuksentekotuottamukseen perustuva vastuu voi tämän vuoksi olla edelleen tarpeellinen oikeussuojakeino tilanteessa, jossa sopimuksen syntymiseen kohdistuvaa luottamusta ei oikeustoimilain tavoin suojata sopimussidonnaisuudella. Tällainen tilanne voi syntyä määrämuotoisissa sopimuksissa ja sopimusneuvotteluissa, joissa sopimuksen syntyminen edellyttää molemminpuolista yksimielisyyttä siihen sitoutumisesta. Yksipuolista luottamusta sopimuksen syntymiseen voi näissä tilanteissa olla tarpeen suojata sopimuksenulkoisella korvausvastuulla. Vastuun tosiasiallinen soveltamisala on kuitenkin hyvin kapea, koska perusteltu yksipuolinen luottamus sopimuksen syntymiseen edellyttää sitä, että vastapuoli on antanut toiminnallaan syyn luot-

taa sopimuksen syntymiseen. Tällaisessa tilanteessa puolestaan ollaan yleensä ainakin hyvin lähellä sopimuksen syntymistä. Toisaalta sopimuksen syntymistä vastaan puhuvat seikat – kuten sopimuksen allekirjoittamista edellyttävä muotovaatimus – puhuvat myös sopimuksentekotuottamukseen perustuvan vastuun syntymistä vastaan.

Sopimusneuvotteluissa syntyvän vahingon korvaamisen kannalta keskeinen kysymys on se, kattaako vahingonkorvaus niin sanotun positiivisen vai negatiivisen sopimusedun mukaisen vahingon. Positiivinen sopimusetu kattaa sopimuksen tuottaman hyödyn ja negatiivinen sopimusetu edellä todetulla tavalla sopimussuhteen olemassaoloon luottamisesta aiheutuneen vahingon. Pohjoismaisessa oikeuskäytännössä sopimuksentekotuottamukseen perustuva vahinko on arvioitu sekä negatiivisen sopimusedun että deliktivastuussa yleisesti noudatettavan differenssiopin mukaan. Näiden arviointitapojen ero on yleensä siinä, mikä on vahingon arvioinnissa määräävä ajankohta. Negatiivisen sopimusedun mukainen vahinko on yleensä laajempi kuin differenssiopin mukaan määräytyvä vahinko.

Negatiivisen sopimusedun mukainen vahinko on selkeä pääsääntö sopimusneuvotteluissa aiheutetun vahingon korvaamisessa. Oikeuskäytännössä ja -kirjallisuudessa on kuitenkin esitetty, että myös positiivinen sopimusetu voisi tulla korvattavaksi sopimuksentekotuottamuksen perusteella. Tässä tutkimuksessa tähän ajatukseen suhtaudutaan kriittisesti. Sopimuksentekotuottamus erityisenä vastuumuotonaan on ylipäänsä tarpeen vain silloin, jos sopimusperusteinen positiivisen sopimusedun kattava korvaus ei syystä tai toisesta sovellu tilanteeseen taikka jos vahinko ei muiden sopimuksenukkoisten vastuutilanteiden tavoin arvioida differenssiopin mukaisesti.

Tutkimus kuuluu oikeustieteellisen tutkimuksen lainopilliseen tutkimustraditioon ja tarkemmin käytännölliseen lainoppiin. Tutkimuksessa selvitetään ja systematisoidaan oikeuden sisältöä vakiintuneita oikeuslähteitä kriittisesti analysoimalla. Lainopillinen tutkimus ymmärretään oikeudellisten tekstien tulkitsemiseen keskittyvänä humanistisena tieteenä. Kyse on kielellisen argumentaation erityislajista, jonka erityispiirteenä ovat oikeustieteessä kehitetyt perustelutavat ja sidonnaisuus lakiin, oikeuskäytäntöön ja -tieteeseen. Argumentaation tieteellisyys on pyritty varmistamaan sillä, että tutkimuksessa esitetyt väitteet oikeuden sisällöstä ovat avoimesti ja mahdollisimman objektiivisesti perusteltuja sekä tiedeyhteisön kontrolloitavissa. Argumenttien vakuuttavuus ja hyväksyttävyyt ratkeavat ajan kuluessa tiedeyhteisön ja laajemman oikeusyhteisön kriittisessä tarkastelussa.